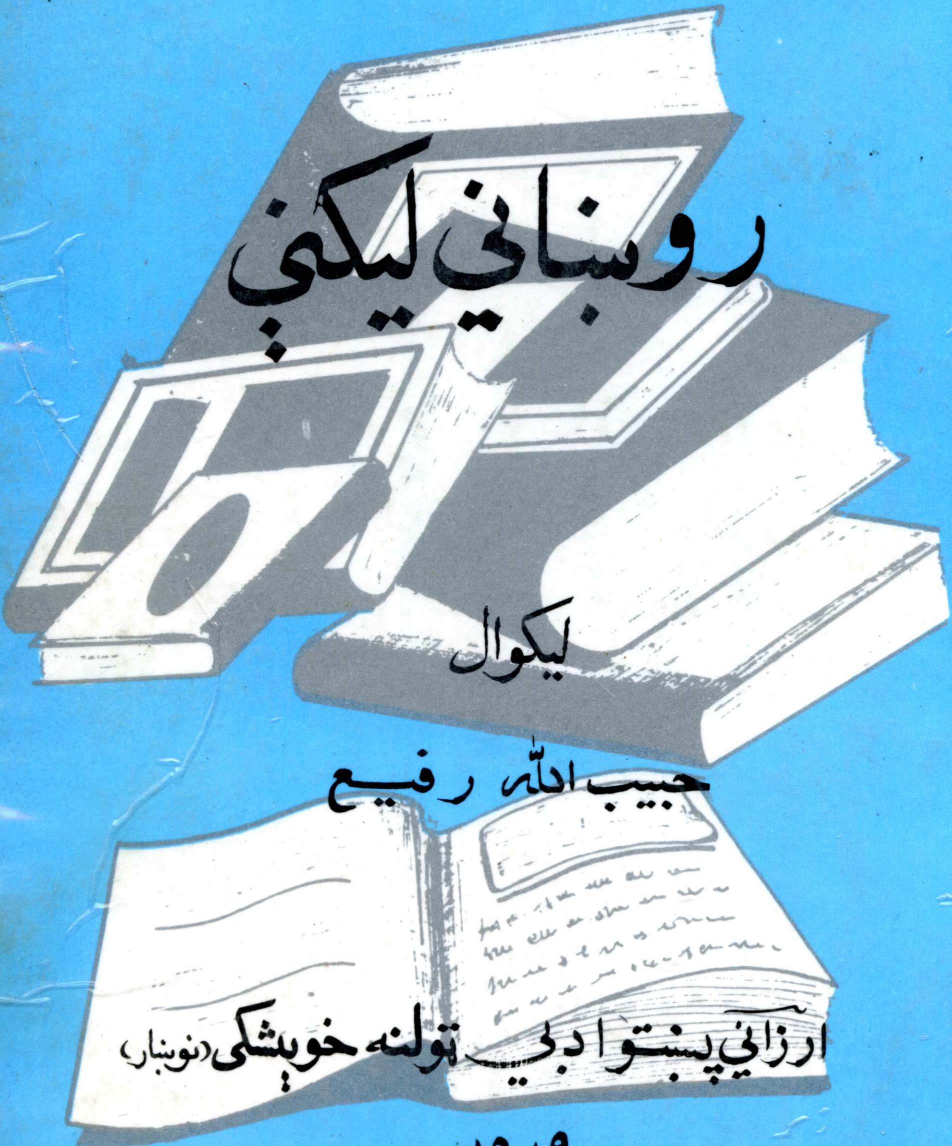

روښانې لیکنې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خویشکي (نوښار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني پښتو ادبي ټولنې خوېشکي د مطبوعاتو سلسله (٦)

روښانې ليکې

ليکوال

حبيب الله رفيع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خوېشکي (ننګرهار)

۱۹۸۹ ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب نوم: روښاني ليکني

دلیکوال نوم: حبیب الله رفیع

د کاتب نوم: سید محی الدین هاشمي

د چاپیدو کال: ۱۹۸۷ع

د پریس نوم: جدون پریس پښور

د چاپ شمېر:

بیه: ۱۵/- روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تړون

د پښتو د تاند شاعر، تیاند لیکوال

او

د ارزانی خوېشکي د ادبي میراث پالونکی

ګران

عبدالله جان عابد خوېشکی

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
	١
[١] د روښاني لیکنو موخه او هدف	٢
[٢] د روښاني لیکنو ارزښت او خصوصیت	٤
[٣] د روښاني لیکنو نایابي او کمیابي	٨
[٤] د روښاني لیکنو پېژندګلوي	١٠
(١) د روښان خپلې لیکنې او آثار	١١
١- پښتو رسم الخط	١٢
٢- صراط التوحید	١٤
٣- مقصود المؤمنین	١٦
٤- فخر الطالبین	١٧
٥- خیر البیان	١٨
٦- حالنامه	٢١
٧- د روښان یو نومورې تألیف	٢٣
٨- مکتوبات	٢٤
٩- واجیدی شلوک	٢٥

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک | مخ

۱۰- د روښان شعرونه ۲۶
۱۱- سرودونه ۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ ۲۹
(۹) - خیرپان ۳۰
(۲) روښان څوله لیکنې ۳۱
۱۳- رساله غوثیه ۳۱
(۳) د روښان د پیروانو لیکنې ۳۳
(۱) ارزانی ۳۳
۱٤- د ارزانی د پښتو دیوان ۳۵
۱۵- د ارزانی بې نومه مجموعه ۳۸
۱٦- د حضرت رسول خوب ۳۹
۱۷- د ارزانی نثر ٤۰
۱۸- چهار رما ٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- د ارزانی عربي، فارسي او هندي شعرونه ٤۲
۲۲- د ارزانی مکتوبات ٤۳
(۲) ملا عمر ٤٤
۲۳- د ملا عمر شعرونه ٤۵
(۳) علی محمد ٤۵
۲٤- د علی محمد شعرونه ٤٦
(٤) میرزاخان انصاری ٤۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۲۵- د میرزاخان انصاری دیوان	٤٧
(۵) دولت لواڼی	٤٩
۲۶- د دولت دیوان	٤٩
(۶) علی محمد مخلص	۵۰
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علی محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹- رساله	۵۲
(۷) واصل روښاني	۵۳
۳۰- د واصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱- د واصل الفنامې	۵٤
۳۲- د واصل دری شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمّد روښاني	۵۵
۳۳- د خواجه محمّد شعرونه	۵۵
(۹) کريمداد	۵۶
۳٤- د کريمداد پښتو شعرونه	۵٧
۳۵- د کريمداد پارسی شعرونه	۵٧
(۱۰) قادرداد روښاني	۵۸
۳۶- د قادرداد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- د اورکزی شعرونه	۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتتاحیه

د آزادې پښتو ادبي ټولنې خویشکي په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوشش کوي چې تر خپله وسه د پښتو ادب په لمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او سائنسي علوم او فنون راځای کوي، او د دې لړکې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره پوره فائده اوچتوي.

د آزادې پښتو ادبي ټولنې د پاره دا ډېره د فخر او ناز خبره ده چې د دې لړکې مونږ د ټولو نه اول د برې او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې د یو وزلمي، زیار کښ، معتمد، مایه ناز او قدرآور څېړنوال ښاغلی حبیب الله رفیع ورډګ یوه رساله «روښاني لیکنې» کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري د یاد په لړکې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپروو.

د دې لړکې آزادې پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه د دې پېرزوینې ډېره ډېره مننه کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زمونږ سره حوصله افزائي وکړي.

مونږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زمونږ د دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وګوري او مخ په وړاندې د تلو هڅه به راکړي.

والسلام

پرویز مهجور خویشکي

صدر

آزادې پښتو ادبي ټولنه خویشکي ۲۳ اکتوبر ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳هق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې د ډېر زړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید راوروسته د دې ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه او شوروګټاموز اوچت کړي دي.

ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې د دې ویاړ هم لري چې د ده دیوان د پښتو لومړنی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

زه د خوښکو درنو ادبي ملګرو ته مبارکي ورکوم چې د پښتونخوا د دې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت-

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه د زراثو وندي کولو له پاره یې د ده په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو، منډو او نورو ادبي هلو ځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسیک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپروي.

نن د وی ته په دې هم مبارکي ورکوم چې د «ارزاني خوېشکي»، په یاد د یوې غونډې (سیمینار) تابیا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دوولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بایزید روښان او روښانیانو په باره کې یو لوی نړیوال (عالمی) کنفرانس جوړ شوی ؤ، له نیکه مرغه ما هم په دې سیمینار کې علمي غړیتوب درلود او د «روښاني لیکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله ورته لیکلې وه، چې په کنفرانس کې واوروله شوه، دفاع ترې وشوه او بیا لومړی د «آریانا» په تاریخي مجله کې او وروسته په هغه کتاب کې چې د «روښان یاد» په نامه ؤ او د ترتیب او اهتمام افتخار یې نما په غاړه ؤ خپره شوه، مونږ تصمیم درلود چې د سمینار ټولې مقالې بیلې بیلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د امقالې د بیلو بیلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د نا وړه حالاتو له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدیر د اسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې ځانګړی خپرول د ارزاني خوېشکي ادبي ټولنې له خوا ترسره شي، هداوو ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه داړن اني خوېشکي د سمینار له پاره رساله وغوښتله او ما هم د دې متل په مصداق چې: «تیار دیاره» د روښاني لیکنې رساله ورته وړاندې کړه.

ما دا رساله داسې وخت لیکلې چې د روښانیانو ډېر آثار لا په لاس کې نه وو، نو ځکه مې اوس بیانوی منظر پېښې وکړه او په دې برخه کې نوي موندل شوي مواد مې پېښې او ډرنیات کړل خو له دې ټولو سره سره بیا هم اعتراف کوم چې زما دا کار لا نیمګړی دی، اما په دې چې په دې لاره کې لومړی قدم دی نازه وړانده کوم او په همدې ځای یې درنو لوستونکو مخې ته ږدم، د تېروتنو بخښنه غواړم او د اړن اني خوېشکي ادبي ټولنې ته یې د «برګ سبز تحفهٔ درویش» په بنا وړاندې کوم، څو یې تاسو درنو لوستونکو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مینه

ح - رفیع

پېښور، کوز تاکال

۱۰/۷/۱۳۶۵ش ۲/۱۰/۱۹۸۶ع

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

په دې کوچني اثر کې موږ تاسې ته د روسياني ادبي مکتب-
هغه آثار په لنډ ډول درپېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل
شوي او زموږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکاري چې د زمان توندو بادونو د دې ادبي-
ګلزار ډېر تاند ګلونه شو په شو کړي او له بې رحمه
سېلیو سره وړي دي او پاتې هم د ورکې غېږې ته
سپارلي چې د لټون انتظار باسي.

موږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډ ډول تاسو
درانه لوستونکي ور سره اشنا کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۱]

د روښاني ليکنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخين يوه خوله دي چې د روښانيانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکي او ملي حاکميت ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د ژغ- لرې کول وو، خو د دې سياسي ډګر په څنګ کې د وی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکار يې په لاس کې ؤ، د وی سربېره پر دې چې د تصوف تر وېښته نرۍ مسألې څېړلې پخپلو ليکنو کې يې خپله ملي موخه او هدف هم تعقيب کړی دی او پښتانه يې دې ته هڅولي چې يو ملي حکومت او مرکز ولري.

پير روښان داسې وخت په نړۍ کې وزېږېدلی چې په هند کې د پښتنو لوديانو تولواکي له منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډيلي پرتخت ناست ؤ پښتانه له هند نه ايستل کېدل او په دې لړ د کې دده کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم ؤ ــ

«کاميګرام» ته راغله (۱).

همدا راز کله چې بایزید روښان ولیدل چې ګوډګاني حاکمانو یوه ورځ پښتنه مېرمن و نیوله او د دې وېښتان یې د ژرندې له پله سره وتړل، چې ژرنده به څرخېده نو دا به هم ورسره څرلېده (۲)، د دې پېښې هم د بایزید پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې یې له قیام نه بله لار و نه لیده نو همدا وُه چې لاس یې په کار شو او د ژوند تر پایه پورې یې په مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه.

روښانیانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د ټکر جنګونه وکړل، د دوی په لیکنو کې هم دا هدف تعقیب شوی چې په ټولو روښاني لیکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او واضح ډول او کله بیا د رمز او اشارې په ژبه لیدل کېږي، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه څرګندېږي چې په تیراه کې یې د خپل ملي نهضت له پاره مرکز وټاکه، مالیه یې واخیسته او د روښان زامنو پخپل نامه سکه هم وهله (۳).

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو اخځونو له خولې.

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ له خولې.

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۲]

د روښاني ليکوال حرکت او خصوصيت

د روښاني ليکوال حرکت له دې نه اټکلولای شو چې د دې ليکو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې تيورۍ کښېښودې شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوی له پلوه په نويو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دا دی چې د په لاس کې معلوماتو له مخې:

- د خيرالبيان په وسيله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کښېښودل شو.
- ارزاني روښاني لومړی ځل په پښتو کې يو بشپړ ديوان سپر بښود.
- دولت لواڼی روښاني او لومړی ځل په پښتو کې رکيني عروض تطبيق کړل (۱).

---

(۱) د تفصيل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښانيي شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنامې پيل کړې.
- دوی لومړی ځل په پښتو کې د يو خاص ډول صوفيانه بدلولو پاره يوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدارنګه موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زياتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شريعت ،
- طريقت ،
- حقيقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړې وټاکلې چې ټول په يوه خوله په دې لاره روان شول او پخپلو ليکنو کې يې د تصوف دا پوړې ونغښتلې او وڅېړلې.

د دوی ادبي قدرت دومره زيات وُ چې مخالفينو يې هم له لياقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درويزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه يې په دوی د کفر ټاپې لګولې دی ، هم د دوی په علميت او ادبي قدرت

---

(۱) : د تفصيل له پاره وګورئ : ادبي ستوري ، د ليکوالو ټولګي تاليف ، ۱ - ۱۷ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

معترف دی او پخپلو آثارو کې یې ځای په ځای د دوی د لیاقت یادونه کوي.

اخوند درویزه د بایزید روښان په باب کله چې په کابل کې بندي ؤ وايي :

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر و تلبیس نموده که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ... » (۱).

په مخزن کې وايي :

« بایزید ډېر په عقل پوره ؤ، د دنیا عقل یې ډېر ؤ، ـ هوښیاري او ځیرکي یې ډېره ندده وه ... » (۲).

« داتاریک یوحکمتی ؤ، کل دفتر د شریعت یې پخپل لاس کړ (۳)»

همدا راز دارزاني په باب وايي :

«... وارزانی چون شاعر تیزفهم و فصیح زبان بود در انواع ضلالت و بدعت شعر افغانی و فارسی و هندی و عربی بیان کرده ... » (٤).

د روښانیانو ادبي مرتبه (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درویزیان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، درویزه مخزن د دوی د آثارو په

---

(۱) : تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲) ، (۳) : مخزن قلمی نسخه، په ۱۱۴۲ ﻫ ق کې د عبدالغنی کاسي لیک، د لیکوال د کتابتون.

(۴) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړ چې:
«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سبب شرایع(؟)
و علم و علماء میکرد و شعرهای لایعنی به افغانان می نمود
پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ...» (۱)

او همدې ده د فارسي آثار ولکه صراط التوحید، حالنامې او نور په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین او نور ولیکل او هم د ده پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا، دولت او نورو روښاني شاعرانو د الفنامو په شان الفنامې وکښلې.

د روښاني لیکنو اهمیت د ژبې او ویي (لغاتو) له پلوه هم ډیر زیات دی، ځکه د دوی په آثارو کې د پښتو ډیر داسې سوچه او په زړه پورې ویي (لغات) راغلي چې اوس له ژبې نه وتلي او ورک شوي دي، حتی که یوازې د روښاني آثارو له ویيو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کیږي.

---

(۱): مخزن (سرینه) قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښاني ليکونايا وې اوکمیابي

له تاريخي سندونو څخه داهم ښکاري چې روښانيان ډېره لويه ډله وه او د دې ډلې نيات عالمان او پوهان ليکوالان او مؤلفين وو خو د دوی ليکنې ډېرې لږې لاس ته راسېدلي او حتی په خپله د روښان د ليکنو په لړکې چې په تاريخي سندونو کې يادې شوي، داسې ليکنې شته چې يوازې نوم يې پاتې دی او نور يې پته نشته او هم داسې نا اپې ډېرې ليکنې تراوسه ورکې دي او يوازې په نامه يې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روښانيانو له دې کبله چې د روښانيانو د منطق په مقابل کې يې منطقي قوت نه درلود او هم په روښاني ليکنو کې د دروېزيانو له خوا ډېرې لګول شوي تورونه نه موندل کېدل نو يوازينۍ چاره يې دا ليدله چې د دوی آثار محوه کړي او له منځه يې يوسي ، په خپله د دروېزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و:

«... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) انکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ...» (۱)

دا څه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان د دښمن دې حربې ته متوجه وو او خصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي:

«د میا روښان زوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یوازې د دې له پاره تال وُ چې د خیرالبیان نسخه یوځای ځنې پاتې شوې وه، ټول لښکریې معطل کړ او تر هغې له هغه ځایه ونه خوځېده، څو چې کتاب نه وُ ور ته راسپارلی» (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصودالمؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي:

«په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و رسره مقصودالمؤمنین وُ ځان اباسین ته وغورځاوه ...» (۳).

داوُ د روښاني لیکنو د ناپاوتې علت او داوُ د روښاني آثارو د پاتې کېدو اعجاز!

---

(۱): مخزن، قلمی نسخه. (۲) حالنامه، ۲۹۸ پاڼه (پښتو مجله، پښتو اکېډېمی، دوهم کال، څلورمه ګڼه، له اردو انسایکلوپیډیا آف اسلام څخه د ډاکتر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه.
(۳): حالنامه، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان، عبدالاکبر خان اکبر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښانې لیکنو پېژندګلوي

په دې لیکنه د روښانې لیکنو پېژندګلوي ستر
څلور سر لیکونو لاندې وړاندې کېږي :

(۱) : د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار .

(۲) : روښان دوله لیکنې .

(۳) : د روښان د پیروانو لیکنې .

(٤) : روښانې دوله لیکنې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

دبایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان تر ډېره چې د سیاست د ډګر ګړندی و په ادب او عرفان کې یې هم روښانه ونده تېره کړې وه او په خپل نافرګاره ژوندکې یې ډېرې لیکنې کړې چې ځینې یې پاتې او ځینې یې د زمانې سیلیو ورسره وړې دي، نښې نښانې ښیي چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زیاتې وې چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم نمونږ غوږونو ته رارسېدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه خوشحال د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده :

« این ملاحد در باب طلب پیر رساله ها نوشت ...»[1].

---

(۱) مخزن ، قلمي نسخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... و رسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ...."(۱)
همدا راز د حیني نوروما خذونو له مخکنو نه هم ښکاري
چې ده د پېړۍ لیکنې کړې او د خپل مسلک د تبلیغ له پاره یې هرې
خواته استولې دي ، ده په ځانګړو توکو لیکنې کولای شوې او
په پښتو یې شعر وایه ، تر او سه یې چې کومې لیکنې معلومې
دي ، هغه دادي :

۱- پښتو رسم الخط :

دولت لواڼي د خپل د یوان په یو بیت کې ویلي دي :

افغاني لفظ مشکل ؤ لوست کو ښې نه شه
ورته وشو کننده د یارلس حرفونه

دا بیت ښکاروي چې پیر روښان د پښتو غږونو له پاره
ځانګړي توري ایښي او ټاکلي دي ، سره له دې چې په ځانګړي
ډول د روښان د لیکدود کومه رساله لاس ته نه ده راغلې
خو د خیر البیان (تفصیل یې وروسته راځي) د ورکې نسخې په
تر لاسه کېدلو سره څرګنده شوه چې د دې نسخې د سر
څورلس مخونه د لیکدود په باب دي ، چې ښایي همدا به
دا رساله وي ، خو په دې رساله کې د ټولو غږونو راغلې توري -

(۱) : مخزن، قلمي نسخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیان لسونه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو نه کم دي .

د خیر البیان د نسخې په څلنیو څورلسو یا پنځو کې په مجموعي توګه عام توري چې : (ا ، ب ، پ ، ت ، ټ ، ج ، ځ ، څ ، خ ، د ، ډ ، ډ (ټ دال لاندې ټکی چې د اوسني "ځ" غږ یې ښود) ، ذ ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسني "ن" غږ یې ښود) ، ر ، ړ ، ز ، ږ (چې د اوسني ژې "ژ" غږ یې ورکاوه) ، س (سین ته یې د لاندې درې ټکي ورکړي) ش ، ښ ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ع ، غ ، ف ، ق ، ک ، ګ (د کاف سرته یې کرښه ورکړې او بل توری یې هم "ګ" لیکلی چې د توپیر دلیل یې نشته) ل ، م ، ن ، ڼ ، و ، هـ ، لا ، ی » دي ، اغلي او د پښتو د خاصو غږونو توري یې د "چیګړ" په کرښه ون د دولسو توري دي او که هغه مکرر نا پېژندل شوي ګڼ ، چې توپیر یې نه ښکاري پکې و شمېرو ، نو بیا د دولت له خوا یاد شوي دیارلس حرفونه پوره کېدای شي . (۱)

---

(۱) : وګورئ : خیر البیان د عکسي چاپ لومړنۍ څرګونه ، ۱۳۵۳ هـ ش .

دا سې ښ ښني چې د خیر البیان د وهم "ګ" ، د اورمړي ژبې د یو ځانګړي غږ (صوت) له پاره وضع شوي چې په دې حساب د دولت دیارلس حرفونه یا دول په ځای دي . (د تفصیل له پاره وګورئ : زنځیره د خوشال بابا ، د لیکونکي تحقیق ، پښتو اکیډیمي ، پېښور ، ۱۹۸۵ ع .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ځانګړو غزونو دا دول توري په ټولو روښاني لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښاني نسخې چې لاس ته راغلي لکه خیرالبیان، دارنامې، دولت، میرزاخان او نورو دیوانونه او هغه روښاني نسخه چې د ارواښاد دوست محمد برېښ له کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید:

صراط التوحید د بایزید روښان بل اثر دی چې په ۹۷۸ هـ ق کال یې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې اکبر بادشاه ته لېږلی ؤ. څو دی د خپلو مریدانو په حلقه کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لېږلو خوښ شوی ؤ (۱)

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي عبدالشکور د پېښور د بالامانۍ د فضل صمداني له کتابتون څخه تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال یې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۸۷ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دوهم ټوک) د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د مغولو تاریخیان، د عبدالاکبر خان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې د کتاب لومړی اته مخونه نشته، نو څرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه؟ او که شوی په څه ډول؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه تر لاسه شي.

د کتاب په لومړیو پنځه دېرش مخونو کې یې خپلې ټوند پېښې په فارسي لیکلې او په پاتې کتاب کې یې یوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده، د ځان پېژند ګلوي نه وروسته پاچایانو ته د رېې لارښوونې لیکي، وروسته په لومړي باب کې د شریعت، په دوهم باب کې د طریقت، په دریم باب کې د حقیقت، په څلورم باب کې د معرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي.

استاد حبیبي د صراط التوحید عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وايي چې دی کوښښ کوي چې خپل مقاصد په آیاتو، احادیثو او عربي مقولو ثابت کړي، مګر هغه احادیث چې دی په دې رساله کې رانقلوي اکثر یې د علم او فن له مخې صحیح او ثقه احادیث نه دي او ډېر لږ منقولات یې سم ښکاري (۱).

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مقصود المؤمنين :

مقصود المؤمنين د بايزيد روښان يو اثر دی چې په عربي يې ليکلی او کومه نسخه چې يې دا رو استاد ډاکتر محمد شفيع خويشکي لاهوري سره وه په هغې کې تر کښو لاندې فارسي ژباړه هم شته، بله نسخه يې د حيدر آباد دکن په آصفيه کتابتون کې خوندي ده، او بله نيمګړې نسخه يې په غزني کې تر لاسه شوه چې ځای پر ځای تر کښو لاندې په فارسي ترجمې برسېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکتر مير ولي مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشريحاتو سره له اسلام آباد څخه چاپ کړی دی، دا اثر بايزيد روښان د روښاني ردې او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شيخ عمر، په غوښتنه ليکلی چې ځای په ځای يې ده «ولدي العزيز» په نوم خطاب ورته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هق کال د وهمې خور په خوږ لسمه نېټه خطاطي شوې او د آصفيه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (۱)

دا کتاب څلويښت (۴۰) بابونه لري چې سرليکونه يې :

(۱) وعظ او نصيحت (۲) عقل، (۳) ايمان (۴) خوف (۵) رجا —

---

(۱) پښتو (د پښتو اکيډيمۍ مجله) د هم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکتر شفيع لاهوري مقاله د قاسمي ژباړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶) نفس ، (۷) شیطان ، (۸) قلب ، (۹) روح ، (۱۰) دنیا، (۱۱) آخرت (۱۲) توکل، (۱۳) اوقناعت توبه، اوله (۱۴) نه تر (۲۱) باب پورې اړه مقامات دی (۱)

ددې کتاب د لاهور خطي نسخه (۹۵) پاڼې لري ، لیک یې نستعلیق دی ، عربي متن یې په توره سیاهي او فارسي ژباړه یې په سره رنګ لیکل شوې ده . (۲)

٤- فخر الطالبین :

فخر الطالبین د بایزید روښان یو بل اثر دی چې د وخت پاچایانو او حاکمانو ته یې د خپل تبلیغ او تلقین د نوړو لیکنو او رسالو په لړکې دخپل خلیفه، یوسف په لاس دهغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولې دی.

ددې اثر یادونه په ، حالنامه ، کې شوې خو نسخې یې په لاس کې نشته او نه څرګنده ده ، چې دا کتاب په کومه ژبه و (۳).

(۱) خیر البیان، سریزه ، ۴۹ مخ . د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(۲) د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۳۰۰ مخ .

(۳) ، پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله ، د خیر البیان سریزه ، ۴۹ مخ ، د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د پرمهم او ډېر مشهور کتاب خیرالبیان دی او همدا کتاب ؤ چې دا خوند درو ېزه په سترګو کې اغزي ؤ ، او پرې لیکلي یې وو :

« ... چون مردم را بخود معتقد میساخت آنزمان ایشان را خلوت میفرموده و ذکر میداده .... » (۱)

او بیا بل ځای لیکي :

« واین ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیرالبیان نامیدش ... » (۲)

او چې په دې یې هم خوله نه سړېږي نو بیا لیکي :

« وایضًا این ... کتابی را تصنیف کرده ، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراك ترکیب و ترتیب جمع آورده و بعضی را بزبان فارسی و بعضی را بزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هرکدام ازین کلمات ناموزون و ناموافق افتاده .... » (۳) .

په دې یې هم د زړه تاو نه کمېږي او پسې لیکي :

..... و آنرا خیرالبیان نام برده وچون مملو از ... و مشحون از افترا و فساد بوده ، فقیر آنرا شرالبیان نامید .

---

(۱) ، (۲) : مخزن ، قلمي نسخه

(۳) : تذکره الابرار والاشرار ، ۱۴۸ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

واگر ... البیان نا مند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې د یو څه ل پیدا کېدو نه وروسته ببرته بې پیټې وه د لوېدیځ المان د ټیوبنګن په یوه کتابتون کې وموندله شوه او اوس هلته ساتله کیږي، خیرالبیان د دې نسخې دعکس له مخې په ۱۹۶۷ ع د پښتو پښتو اکېډمۍ استناخ او خپور کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلور سومې کلیزې د نړیوال سمینار په ویاړ زموږ لاسونوته راورسېدله، او دریم ځلی یې چاپ یې د کاتب الحروف په سرېزه په ۱۹۸۵ع کال کې ښاغلی قاسم بنوی د پښتوادبي مرکز سرای نورنګ له لوري خپره کړی دی.

د دې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نوړ کتاب دی چې موږته را رسېدلی او د نثر ادب او ادب له پلوه خورا ارزښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتوته هم راغلی، او په پښتوکې یې لومړنی موږ سس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب همدا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغېز دومره زیات وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبوره کاڼه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه -

(۱) خیر البیان، د پښتو پښتو اکېډمي، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن د خیرالبیان تر سماسم اغیزلاندې لیکل شوی دی .

په خپله بایزید د د غه سبک د خوښولو سبب یوالهامي غږ بولي چې ورته وویل شوه :

« او بایزیده ! وکښه خیرالبیان - په هسې الحان ، چې يې به لوست سورة الرحمان » (۱) . او په همدې توسن یې دکتاب تر پایه پورې د سورة الرحمان « آن ، ام » سجعه ساتلې ده او د « هادی ویلي دي رحمت دخدای په ده » د اکلام « عبارت یې د « فبای الاء ربکما تکذبن » په اندول په خپل کتاب کې ځای په ځای راوړې دي .

دخیرالبیان ټول مطالب دیني اومذهبي دي او په ایتونو اوحدیثونو متکي ، او په دې اثر کې تصوف هم له روښاني نظره چې اته مقامات لري ، څېړل شوي دی .

دکتاب ټول مطالب تر یوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویواو وړو سرلیکونو لاندې راغلي دي ، دکتاب د قلمي نسخې ټول پاڼې (۱۶۷) دي چې (۳۳۴) مخه کېږي ، لیک یې خاص ډول نستعلیق دی ، په هر مخ کې یې یوولس کرښې راغلي او د هر مخ د لیکنې سور (۷ ½) او اوږد ده (۱۳ ½) سانتي متره دي (۲) .

---

(۱) خیرالبیان ،

(۲) د دې کتاب د بشپړې پېژندګلوۍ له پاره وګورئ : داستاد حبیبي دپښتو ادبیاتو تاریخ ، دخیرالبیان دپښتو چاپ سریزه ، او دکابل عکسي چاپ متن او سریزې .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «دبستان مذاهب» مؤلف او اخوند درویزه دخیرالبیان[1]
په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو،
فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې -
یوازې څو مخونه څلورو ژبو وو او نور کتاب هغه شکل
نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خوله نیکه مرغه په ۱۳۶۲ ش
۱۹۸۳ ع کال د پښتو څوان محقق سنا غلی زلمی هیوادمل هندوستان
ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د -
خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو
عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوی او د جمله
پلوه هم د لومړۍ نسخې درېیم چند ده.

دا نسخه (٤٤٨) پاڼې لري چې هر مخ یې (١٧) کرښې دي
او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هق کال خطاطي کړې ده.
د دې نسخې په خیر بدلو سره به چې، د سنا غلي زلمي هیوادمل تر کار
لاندې ده، دخیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (۲).

۶- حالنامه:

حالنامه هم د بایزید روښان مشهور کتاب دی، چې بیا
وروسته دده د یوه مرید علی محمد مخلص په وسیله بشپړه
شوې ده.

---

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل ۹۰ - ۱۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بايزيد د ژوند تفصيلي حالات راغلي او په نورو برخو کې يې دده د اولادې او مريدانو حالات ليکل شوي دي.

د دې کتاب يوه نسخه د عليګړه په ختيځ کتابتون کې په (۳۷۰/۹۲۰) نومره خونديده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب يونيورسټي د کتابتون له پاره هم يوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکيډمۍ پېښور په کتابتون کې يې هم يو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لويه نيمګړتيا دا ده چې د پېښو کلونه په برکمه يکې نه دل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پرله پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، يوه خبره پر بېرې دي بلې ته ورځانګي (۳). همدا راز په دې اثر کې دا هم يوه لويه کمي ده چې د هغو جنګونو تفصيلات نه لري چې دده د خيل ژوند په وروستيو د ورځنيو کلونو کې له مغليانو سره کړي وو (۴).

---

(۱) د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د محمد شفيع د مقالې پښتو ژباړه، روښانيان د مغلو تاريخيانو (تاريخ) ورکه خزانه، د هم توک، ۲۰ مخ، د خيرالبيان سريزه ۴۶ - ۴۷ مخونه.

(۲) د پښتو اکيډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتيب او تاليف.

(۳) روښانيان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د دکتور محمد شفيع مقاله.

(٤) پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانیانو نومونو نومورکی تالیف:

د کابل د خطي نسخو په کتابتون کې استاد حبیبي یو مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې یوه رساله یقیناً د بایزید روښان تألیف ده او دا د یوه مرید چې همدان نومېږي په (۱۰۴۳ هـ ق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثیه له نیمګړې نسخې نه وروسته په نیمګړې ډول شروع شوې او یو ځای په واضح ټکو یکې لیکل شوي دي:

« قال بایزید مسکین: مع الساکن ذکر الله فضیلة و ذکر الله فریضة لا یذکر للانسان شیی بغیر معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب میدهی وچه جواب میگوئی؟ آن روز دروغ گفتن بکار نیاید و به دروغ نگذری و نجاة نیابی که خدای تعالی به دروغ گویان لعنت گفته است کما قال فنجعل لعنة الله علی الکاذبین ... ».

داڅ هم لکه د روښان د حینو نورو آثارو غوندې په عربي او فارسي دی او د لیکوالی بڼه یې هم د دې نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بایزید مسکین نوم اخلی دا هم د خیرالبیان، صراط التوحید او مقصود المؤمنین سره سم دی او بل دلیل دا دی چې دا رساله دا سې ختمېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قال بایزید مسکین ابن عبدالله: راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن.

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان تمت تمام شد، کار من نظام شد، امید وار است بالطف باری، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲)، (۳)

د دې صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد دا اثر د بایزید روښان یو بل ورك اثر گڼي چې د دوی په لاس راپیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ورسره اشنا کیږي، خو نوم یې تر اوسه نه دی ښکاره چې دا د ده کومه رساله ده؟

۸- مکتوبات:

ډاکتر جهانگیر په اورینټل کالج مگزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده «مکتوبات» هم یاد کړي دي خو څرگنده نه ده چې دا د ده د ستور و لیکونو مجموعه ده.

---

(۱) اصل: نیعمت. (۲) اصل: (۱۴۳) خو د همدان په هغه مهر کې چې په همدې مجموعه لگول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه د همدې سړي په لاس تر خیرالبیان اتلس کاله پخوا لیکله شوې ده.

(۳) حبیبي، استاد عبدالحی، د خیرالبیان د عکسي نسخې سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب يې حالنامه وي (۱) .

د تاریخونو له دې لیکوځنه چې بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د دربارونو او د علماؤ مدرسو ته د خپل مسلك په باب د استاځیو په لاس لیکونه استولي دا خبره تائیدېږي چې د ده مکتوبونه دې هم راټول شوي وي او خصوصًا دا چې ده د کابل حاکم ته د روښانیانو د وژلو له کبله یو لیکلی پروتستي استولی دی (۲) د اخبره لا سنه ښکاري .

۹- واجید دی شلوك :

د خیر البیان مصحح او محشی ښاغلی قاسمی لیکي چې :

« واجید دی شلوك » د پنجابي یو منظوم کتاب دی چې «اونکار نا تهه» ترتیب کړی ، دځینې خلکو دا خیال دی چې د دې لیکونکی هم دغه بایزید دی (۳) .

ډاکتر محمد شفیع بیا وایي چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دي چې د بایزید د جوګیانو سره هم خبرې اترې وې ، خو په حالنامه

(۱) قاسمی ، عبد القدوس ، د خیر البیان سریزه ، ۴۰ مخ .

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکتر محمد شفیع مقاله ،

(۳) د خیر البیان سریزه ، ۵۰ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته ، خوکه بایزید هم هغه وا جید وي چې شلوك يې نظم کړی (لکه د جالندر د- انصاريانو خيال دی) نو دا معلومیږي چې بایزید د عوامي هندي روايانو کافي علم لرلی او د حالنامې د مرتب ځینې اشعار به يقيناً د هغه اثر په بناء لیکلی شوي وي چې د شلوك اغېزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړ کې دا اثر د « وجید ادی شلوك » په نامه، د « پښتو ژبې د زده کړې لارې » نومې کتاب هم یا د کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې د دې اثر او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمېري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه :

تر اوسه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو. خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي .

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کیلو په باب د-

---

(۱) پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله.

(۲) قاضی فضل غفران او ګل افضل خان ، « د پښتو ژبې د زده کړې لارې » پښتو اکیډیمۍ ، د پېښور یونیورسټۍ ، ۱۹۷۱ع ، ۱۲۲ مخ .

(۳) استاد حبیبي ، د عکسي خیرالبیان سریزه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا یې لیکلی، ولولو :

"میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدي کړی و، مګر پس له څو وخته چې یې وکتل دی هلته ژوندی او د پیر اشعار یې په دغه تور زندان کې ویلي وو..." (۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلورو ټوکو خیرالبیان یادونه کوي د مخزن په سریزه کې دده د پښتو اشعارو په باب لیکي :

"و آن ... زبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایعنی به افغانان میخواند ...." (۲)

دا روایتونه ښیي چې بایزید روښان ښه شعرونه هم ویلي دي، خو ځینې کسان دده خیرالبیان شعر ګڼي، نو ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي، لیکن د حالنامې دا صراحت چې : "(بایزید) اول سړی و چې پښتو قصیدې، غزلې، رباعیات، قطعې، او مثنوي یې جوړې کړې، چې دده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس" (۳) په دې باب چې بایزید روښان ښه شعرونه

---

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۲۷۲ مخ.

(۲): مخزن، قلمي نسخه.

(۳) حالنامه: روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، ډاکټر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلي او دشعرونو دیوان یې درلود ، دهیڅ ډول شک ځای نه پرېږدي .

همدارنګه د روښانیان په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې ښکاري دا شعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعر یې کمزوری دی خو ښکاروي چې بایزید روښان دري شعرونه هم ویلي وو. خو اوس د « فرحت المجتبیٰ » له تر لاسه کېدلو نه ښکاره شو چې بایزید شعرونه ویلي او لکه حالنامه چې وایي قصیدې یې انشاء کړي دي(۲) .

۱۱- سرودونه :

دحالنامې د ښکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقې په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسیقۍ کې یې دسلوک او نورو سرودونه جوړ کړل او حالنامې دده له خوا دا شپږ جوړ کړی سرودونه یاد کړي : ناسري - (دهناسري) پنځه پردې ، خلور پردې ، دجنګ آهنګ ، د شهادت مقام . په بایزید باندې سرود له ورو کوالی اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳)

(۱) دروښانیان دمغلو تاریکیان ، ۸۶ مخ .

(۲) فرحت المجتبیٰ وروسته د ریښنډل کېږي .

(۳) روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، دډاکټر شفیع مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «روښانیان» مؤلف د دوهم امیرحسن و لقب ورکړی دی(۱) په همدې توګه موږ هم د ده سره دونه دیوه ارځښتناک اثر په توګه یاد ولای او قید ولای شو.

۱۲- فرحت المجتبی:

دا د بایزید روښان یو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي هیوادمل په زیار راوهاند د علم نړۍ ته ور وپیژندل شو. ارواښاد دوست محمد بړیخ په کندهار کې د روښانیانو د مکتب یوه نیمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷۴ ع) کال پښتو ټولنې ته یې را ... نیوه او د بایزید روښان رساله یې په نامه یې خپره کړه، بیا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هیوادمل د دې کتاب ته د دې نسخې بشپړه نسخه پیدا کړه چې هلته لیکل شوې وه: «دا تصنیف د میاروښان دی» خو کله چې دی هند ته لاړ، هلته یې د ډیلي په ملي موزیم کې د همدې کتاب یوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم یې «فرحت المجتبی» دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم میاروښان تالیف کړی دی. اثر سرتر پایه د قصیدې په بڼه، دلنډیو په سجع: «... ینه» ویل شوی او روښاني تصوف یې روښانه کړی دی(۲).

---

(۱) روښانیان، ۱۳۶مخ.

(۲) خیرالبیان، د حبیب الله رفیع سریزه، د قاسم بنوی چاپ، ۳۰مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹) خوړیان:[۹]

استاد حبیبي لیکي چې راورټي دخپل پښتو ګرامر په سریزه کې خیرالبیان د «خوړیان» په نامه یادکړی دی(۱)

خو سرالف کیرو د دې پټهانز په اردو ژباړه کې په واضح ټکو لیکل شوی چې د بایزید دېر مشهور آثار خیرالبیان او خوړیان دي (۲) اما په دې برخه کې یې کوم سند نه دی وړاندې کړی.

کله چې په دې باب له استاد حبیبي سره وغږېدم هغوی وویل چې په دې نامه که د بایزید کوم اثر وي، نو ښایي چې دا «خوړیان» د «خوږې پاڼې» او سني شکل وي.

زما اټکل دا دی که پیر روښان د «خوږې پاڼې» لړي نو دا به هماغه «مکتوبات» وي چې وړ اندې یاد شو، نو ځکه ما «خوړیان» ته د بایزید د آثارو شمېره ورنه کړه او د سوالیې په نښه مې قیدکړ.

---

(۱): حبیبي، پوهاند عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۰۱ مخ

(۲): سراولف کیرو، پټهان، د سید محبوب علی اردو ترجمه، پښتو اکیډمي، ۱۹۶۷ ع کال، ۲۸۱ – ۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲)

روښانن دوله لیکنې

تر دې ځایه مو د بایزید روښان هغه لیکنې او آثار یاد کړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او یا د تاریخي سندونو له مخې ددې ثابتې شوي دي، او س به نو هغه لیکنې یاد کړو چې په ترلاسه شویو نسخو کې د لیکوال نوم نشته خو د اټکل له مخې یې ده ته بللای شو:

۱۳/۱ - رسالهٔ غوثیه:

د استاد حبیبي له خوا د بایزید روښان د یوه نوموړکي اثر د راپیدا کېدلو په برخه کې مو ویلي وو چې له دې اثر سره ځینې نورې رسالې هم په یوه پښتنې کې ګنډلې شوې دي چې په هغو کې یوه هم رسالهٔ غوثیه ده، د دې رساله د پای پاڼې نه لري نو ځکه یې مولف نه دی ښودل شوی، خو استاد حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اټکل کوي چې د دې رسالې د ليکوالله د ډول او مطالبو اداء د پير روښان آثارو ته ورته ده، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامينو او ناوړې عربي انشاء او ماتو ګوډو دري منظوماتو کې وګورو نو ضرور د افکر پيدا کيږي چې دغه رساله غوښيه به هم د بايزيد تاليف وي (۱).

---

(۱) استاد حبيبي، د عکسي خير البيان سريزه، ۳۳ - ۳۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳)

د روښانڼ د پیروانو لیکني

بایزید روښان د ډېر پیاوړي او ایماندار ملګري درلود چې تول د سیاست په ډګر کې سر بېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ګڼ ندي وو او اکثر و یې لکه د ده غوندې پېر دوو، درېو... او ان څلورو ژبو لیکني کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غبرګېږو :

(۱): «ارزانـــي»

د بایزید له تکړه ملګرو نه یو هم ارزاني دی چې لکه ده غوندې یې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې د ده لیکلي، حینې کسان

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې د خیرالبیان په لیکلو کې هم لاس لري (۱)، او میا-
روښان د پښتو لیک دود رساله دده په سپارښتنه لیکلې ده (۲)،
خو په خیرالبیان کې داسې برخې نه لیدلې کېږي چې هغه دې
له بایزید نه پرته بل چا لیکلې وي او خصوصاً دا چې خیرالبیان
بایزید روښان په یوازې ځان لیکلی له هغه وصیت نه هم
ښکاري چې حالنامې قید کړی او ده خپلو ملګروته د مړینې
په وخت ویلي وو چې ما هر څه په خیرالبیان کې لیکلي او زما
لارښوونې د خیرالبیان په وسیله بشپړې شوې دي (۳) او
هم د رسم الخط د رسالې په باب دا خبره سمه نه ده ځکه
بایزید پخپله ددې تورو تاکل خدایي الهام بولي (۴).

د ارزاني لیاقت او علمي قوت دومره زیات و چې
حتی مخالفینو هم سترګې نه شوې پرې پټولای چې آن-
اخوند درویزه هم دده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵).

ارزاني په قام سربن، زمند، خوېشکی او د قصور
او سېدونکی و، د پلار نوم یې برهان و (۶)، او دوه نور-

---

(۱): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ. د روښانیان ۹۳ مخ او نور.

(۲): ورکه خزانه، دوهم ټوک، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳): پښتو (مجله) ۲ کال، ۴ ګڼه د ډاکتر محمد شفیع مقاله.

(۴): وګوره د خیرالبیان د سرخورلس مخ ته. (۵) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۶): دا مطلب دده پخپل دېوان کې راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیبان ملا علی او ملا عمر چې دوی هم د پیر روښان پیروان و دده ورونه وو (۱). عبدالحلیم اثر بې له دې چې سند وښیي دده نوم محمد عزیز ارزاني لیکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند دده د خپلې وینا له مخې تر یونولسم (۱۰۱۰) لیږدیز (هـ ق) کال پورې یقیني دی:

داغزل په تاریخ ښکلی   په حساب د دوست "دغوږي"

"غین" "زر" "دال" "یې" څلور دي   په شپږ یا د حساب د "ووه ډي" (۲)

ده هم لکه د پیر روښان غوندې ډېر آثار لیکلي چې تر اوسه یې دا لیکنې تر لاسه شوي او یا په آثارو کې یادې شوې دي:

۱/۱۴ - دارزاني پښتو دیوان:

ارزاني په پښتو کې یو لوی دیوان کښلی دی چې تر ټولو بشپړه نسخه یې استاد حبیبي لیدلې ده، د استاد حبیبي د یادښت

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۳۵ - ۵۳۷ مخونه. ښایي دا اشتباه ښاغلي اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ور پېښه شوې وي: دی په خویشکو کې عزیز دی والد نوم یې برهان دی حق دلته له عزیز نه په هیڅ ډول دا مقصد نه راوځي، چې دا دې دده نوم وي، بلکه دشعر نه دوی معناوې اخیستل کېږي، یا دا چې د دوی کورنۍ په خویشکو کې عزیزي یا عزیزخېل دي او یا یې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خویشکو کې یوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني دیوان، ۸۸ مخ، د   بېنوا د کتابتون لاس کښلې نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې د دې نسخې او یا پا ڼې غزلې د رلو دي چې (۱۴۰) مخه کېدلې، (۱۴۰) پا ڼې ئې تخلوینې وې چې د وه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر مخ کې یې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر یې ټول بیتونه شپږ زره کېږي . استاد حبیبي د انسخه د پښتو په بالاحصار کې د سید فضل صمدانی په کتابتون کې لیدلې وه (۱). د ده د دیوان یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په (۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲)، ښاغلي رښتین دا نسخه دارزانی په خپل قلم کښلې (۳) خو د برټش موزیم په فهرست کې دا تکې نشته ، د دې دیوان د یوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون کې هم شته (٤)، د دې دیوان یوه نسخه د پښتو د موزیم په کتابخانه کې هم وه (٥)، د پښتو د پښتو اکېډمۍ په کتابتون او د محمد نواز خټک سره یې هم د دیوان نسخې شته (٦) او هم دارزاني د برش غزلې ښاغلي همېش خلیل د ورکې خزانې په لومړي ټوک کې خپرې کړي دي (٧).

---

(۱) د استاد حبیبي قلمي یاد د ښت . (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کټلاګ، ۵۱ مخ، ۱۹٦٥ ع کال (۳) وګورئ : هیواد، ۱۹ کال، ۱۱٦ ګڼه، ۱۳۴٦ کال د زمري ۲۴، د ښاغلي رښتین د پښتو د خطي نسخو فهرست

(٤) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده . (٥) پښتو مجله لومړی کال، ٤ ګڼه د مولانا عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار (٦) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۳۹۱-۳۹۲ مخونه.

محمد نواز خټک دارزاني د دیوان قلمي نسخه تر خپلې مړینې پوه اوونۍ وړاندې د پښتو د پښتو اکېډمۍ ته له خپلو نورو شمېر نورو آثارو سره وبخښله.

(۷) : ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دارزاني د دیوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب دي او د وحدت الوجود درانه بحثونه یې په خوند ډېر پکې رانغښتي او د کامل پیر د موندنې سپارښتنه یې پکې کړې ده.

دی په خپله هم د خپل دیوان په باب وایي:

د فقیر پښتو دیوان دی　　دا دیوان حقاني خوان دی (۱)

بیا په همدې بوللې کې وایي:

دی ریخته په څلور ژبو　　دی بیان په ځوالوان دی (۲)

او ور پسې د خپل دیوان محتویات په خپله په خپل شعر کې یادوي سره له دې چې ښاغلی همېش خلیل په ورکه خزانه (۳)، او استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ (۴) کې دارزاني دا شعر د بایزید روښان او خیرالبیان په باب ګڼلی او وایي چې ارزاني خیرالبیان ته دیوان ویلی دی، خو د ده دیوان له څو ډېر کتنې څخه ډېره ښه څرګندېږي چې فقیر ده ځان ته ویلی نه بایزید روښان ته او پردې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقیر کلمه راوړې او بایزید روښان ته «مسکین» وایي نه «فقیر».

د فقیر دیوان پښتو دی　　د سعدي دی له شیرازه

---

(۱): دارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ۶۹ مخ.

(۳): وګورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۲۹۱ مخونه.

(۴): وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر هم بولي او د لوی کلام (قرآن)
پښتو تفسیر یې هم بللې دی:

دغه شعر دی لوستلی پر خپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۱۵/ ۲ - دارزانی پښتو مجموعه:

دارزانی پښتو دیوان د پهلاس کې نسخې لهمخې په ۱۰۶ مخ
کې ختمېږي او په یوه رباعي کې وایي:

دا دیوان دلته تمام دی کل د دین په اهتمام دی
چې د دین پښتو کلام دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه
پیلېږي چې تر بېلو بېلو سرلیکونو لاندې یې په پر له پسې
څلوریزو مطالب نظم کړي دی. تر اوسه په پښتو کې لومړی
شاعر دی چې په څلوریزو کې یې سره موښتي او اوږده مطالب
راوړي دي. ددې مجموعې سرلیکونه: «حمد، نعت، ادب، میوه
داره ونه (خیر رسول) د حسین منصور وصف، دژوند او

---

(۱) د ارزاني دیوان (قلمی نسخه) ۸۷ مخ
(۲) « « « « «

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مړه کېدلو بیان، نصیحت، اخلاص بیان، طمع، د پښتنو د مسلمانۍ بیان، د شریعت بیان او له دې وروسته یې د روښاني تصوف اته پوړۍ څېړلې، د الله تعالی پاک نوم یادول، د فلک د گردش بیان، د مرگ بیان» او نور دي. دا مجموعه د دیوان له ۱۰۶ مخ نه وروسته چې د دیوان ختم شوی شروع کېږي او بیا تر ۳۱۸ مخ پورې رسېدلې، خو بیا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه نیمگړې ده، له دې نه څرگندېږي چې دا ډاکټر د روښاني لارې مهم مطالب یې پکې ویلي، د ده د دیوان نه زیاته او لویه وه.

۱۶/۳ - د حضرت رسول خوب:

د حضرت رسول خوب دارن اني بله لیکنه ده چې د یوې بې نومه قلمي مجموعې په او ومه برخه کې په ځانگړې توگه خوندي شوې ده.(۱)

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د پخوانیو ویناوالو وینا وې راغلي دي او د کلتور او اطلاعاتو وزارت په خطي کتابتون کې ساتله کېږي.(۲)

(۱) وگورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، حبیب الله رفیع، د تاریخ او ادب ټولنې خپرونه، ۶۴ مخ.

(۲) د نیاتي پېژندگلوۍ لپاره وگورئ: کتاب مجله، لومړۍ کال، لومړۍ گڼه (د ۱۳۵۲ کال وری - غبرگولی) د پښتو یوه نومورکې مجموعه» د لیکونکې مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې رساله کې ارزانی د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح کړی دی:

داکیسه په دې څلوریزه پیل شوی:

(واوره) ای د آدم زویه — ورځ به د رښتیو لویه
که هغه خوارې وویني — تا به پیل کاندي له زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده:

ارزاني ولې نه ژاړې — ځیل مقصود ولې نه غواړې
هوی ستاد عمر شپې — څوک ولاړې دی څوک ولاړې

همدا کیسه د عبدالغنی کاسی په جونګ کې د "فقیر سلیمان"
په نامه راغلی ده[1] (الفاظو یې لږ تغیر) خو له سبک، جوړښت او څلوریزو توب
څخه یې څرګندېږي چې و یونکی به یې ارزاني وي.

٤/١٧ - دارزاني نثر

د ارزاني د نثر هم یوه کوچنۍ رساله شته چې د ده له بشپړ
دیوان سره یو ځای وه او استاد حبیبي خوندونی تری کړی دی (۲).

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغانی په نامه په ۱۱۴۲ هـ ق کال په ملتان کې د عبدالغنی
کاسی په قلم کښل شوی او خطی نسخه یې د لیکونکی په کتابتون کې خوندي ده.
د زیاتې پېژندګلوی لپاره وګورئ: ادبي ستوري، د لیکونکی تالیف، ۱۳۵۲ - پښتوټولنه.

(۲) دا یاد د پښتونه اروا بنا د استاد حبیبي مانته راسپارلی وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړي ديني مسايل او د اسلام پنځه بناوې بيان شوي دي، بيا يې د روښانی تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته يې روح څېړلی لکه: روح جاري، روح مقيم، روح امين روح قدسي او په دې پسې يې نور مسايل راوړي دي.

دا ارزانی نثر د بايزيد روښان په نسبت ډېر روان، خوږ له وينګ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده.

د دې نثر يوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه ولولو:

«ترو ذکر دې وکه - د سړي اندامونه خدای کړي دي، د هر اندام بخره شته، سترګې خدای کتو لره کړي دي او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده، او پوزه خدای دم لره کړې دا، او غوږ خدای اورېدو لره کړي دي او پښې خدای يانه لره کړې دي او زړه خدای ياد لره کړی دی چې هيڅ دم د خدای له ياده مه يې تش نه باسه او مه يې وباسه».

۵/۱۸ - چهار رما (؟):

اخوند درويزه په تذکرة الابرار کې د ده يو کتاب د «چهار رما» په نامه هم ياد وي(۱)، چې استاد حبيبي په پښتانه شعراء کې هم دا نوم راخيستی (۲) خو پوهاند رښتين د پښتو ادب تاريخ

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۲): پښتانه شعراء لومړی ټوک، ۲۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دا نوم يې له کوم سنده «چار رساله - چار رسالې» سره ښودلی (۱)، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې یې بیا دا نوم د راورټي په حواله «چهار رساله» ګڼلی دی (۲).

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ویل کېدای چې اصلي نوم به يې څه وي، البته کېدای شي چې اخوند درویزه دا کتاب لیدلی وي نو ځکه يې «چهار رما» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۶-۸۷ - دارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخون درویزه لیکي:

«ارزاني چون تيز فهم وفصيح زبان بود، در انواع ضلالت وبدعت شعر افغاني، فارسي و هندي وعربي بيان کرده» (۳).

ارزاني پخپله هم وايي:

دی ریخته په څلور ژبو   دی بیان په څو الوان دی (٤)

* * *

یا: هر غزل مې د دل تار دی   چې اوبدلی دا چو تار دی
په څلور ژبو اوبدلی   دارزاني افغان ګفتار دی (۵)

---

(۱): د پښتو ادب تاریخ، ۳۷ مخ.

(۲): د پښتو ادبیاتو تاریخ، صدیق الله رښتین، د ادبیاتو پوهنځي د څلورم ټولګي له پاره، د پوهنتون ګستنري چاپ، دارزاني برخه.

(۳): تذکرة الابرار والاشرار، ۱٤۹ مخ.

(٤): دارزاني دیوان، ٦٦ مخ.

(۵): دارزاني په قلمي دیوان پورې نښتې مجموعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حافظ عبدالقدوس قاسمي ليکي :

«ده په فارسي، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې يې يو يو ديوان لرلو، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي (۱).

ښاغلی همېش ليکي :

«ارزاني د خپل دور يو فصيح او بليغ شاعر و چې د پښتو نه يې علاوه په فارسي، عربي او هندي کې هم اشعار ويلي دي، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې يې لکه د پښتو ديوانونه ترتيب کړي دي» (۲).

دا ټول څرګندوي او اوسني روايات څرګندوي چې ده هم لکه خپل پير ميا روښان غوندې په څلورو ژبو ويناکړې ده. له بده مرغه چې د عربي، فارسي او هندي اشعارو بيلګې يې لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوې او دا ديوانونه يې ورک دي.

۹/۲۲ - دارزاني مګويات:

د روښانيانو په بېړۍ خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هر ځای وايي چې زما خبره رمز او اشاره ده، نو پوره خبره نشم کولای او له پراخه تنګ حال نشم ويلای:

---

(۱) : پښتو مجله، لومړی کال، څلورمه ګڼه (۱۹۵۹ع).

(۲) ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۳۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فقیر وینا د سر سره   رښتیا نه وايي د ترسه

نو په دې اساس د ده په شعرونو کې داسې خبرې هم راغلي چې هغه باید هر چاته و نښيي، ځکه چې یې دا دیوان ترتیب او نو دا مګویات شعرونه به یې ترې بېل کړي او له ځانه سره یې خوندي کړي دي، په دې برخه کې دی پخپله صراحت کوي:

دال- د دې دیوان خبرې   کُل د زړه دي مرغلرې
واړه ګو(ی) یې دي پېیلي   کُل «مګوي» شوې ځنې لرې (۱)

او دا صراحت ښیي چې ده به د مګویات مجموعه بېله جوړه کړې او له ځانه سره ساتلې وي، کاش دا خبرې هم ترلاسه شوې وای چې د دوی د زړه له اصلي خبرو نه خبر شوي وای!

ملا عمر (۲)

ملا عمر خو ښکلی د اړزاني ورور دی، دی هم د علم او قلم څښتن ګڼل شوی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او ورو ستیو اخځو هم یاد کړی دی.

(۱): د اړزاني دیوان، قلمي نسخه، ۹۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۳ - د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تر اوسه چېرې نه وو ليدل شوي، يوازې استاد حبيبي د پښتو ادبياتو په تاريخ کې کښلي چې دده او دده د بل ورور علي محمد په شعرونو به د دې اثر په دريم ټوک کې خبرې وکړو (۱)، تر اوسه د پښتو ادبياتو د تاريخ دريم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغني کاسي د «بيانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه يو نظم شته، د دې جونګ زياتې وينا وې د روښانيانو ښکارې نو ځکه زه دا ټکل لرم چې دا شعر د عمر روښاني دی، ګڼم او دا چې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښانيانو شعرونو د مکتب ښکاري، دا ټکل لا پسې پياوړی کوي، د دې شعر لسر دادی:

د کور غم تنګه خونه، نې دريځه شته نه يې ورونه
په کور کې دېدانو ښادی نشته لور د لور، عذابونه

(۳) علي محمد

ملا علي محمد دا ارزاني بل ورور دی، دی هم ښه اديب او د خوږې وينا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې يې

(۱) وګورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ور و ستیو اخځو نو هم سبو دلی دی.

۱/۲٤ - د علی محمّد شعرونه:

ماته د عبد الغنی کاسی له جونګ نه د میا علی محمد په نامه هم یو نظم لاس ته راغلی چې په ادبی ستوريکې مې خوندي کړی او اټکل کېږی چې دا شعر هم دده دی (۱).
څېنې کسانو د حالنامی بشپړونکی علی محمد مخلص او د ا علی محمد یو بللی دی، خو څرنګه چې دا ن ژاړنی پلار دده د خپل صراحت له مخې برهان نومېده نو ځکه د دی علی محمد پلار هم برهان دی، سره له دې چې د حالنامې د راغونډوونکي علی محمد پلار دده د خپل صراحت له مخې ابا بکر کنډهاری دی نو ځکه دواړه علی محمده یو تن نه دی او د مخلص تخلص هم باید د یوه له نامه سره مل کړو، نه د دواړو.

د عبد الغنی کاسی له جونګ نه د میا علی محمّد تر لاسه شوی شعرچې په قوي اټکل د همدې علی محمّد دی یو خاص ډول جوړ ښت لری، تصوفی مطالب پکې را نغښتل شوي او د شعر جوړ ښت یې داسې دی چې په ویلو سره یې سړی د یوه خاص آهنګ احساس پکې کوی او دا ښیې چې دا او د نورو شاعرانو دې ته ور ته شعرونه به چې په دې.

---

(۱) : وګورئ : ادبی ستوری، لوهړی شاعر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چونکه کې خوندي دي په خاص صوفيانه حلقو کې په يوه خاص وزن ويل کېدل (۱) او چې يوځل بېرته تر شا وګورو او د بايزيد روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې - د ده له خوا د سلوک د سرود ايجاد را ياد کړو نو بيا دا اټکل هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرود سره چې بايزيد روښان ورته جوړ کړي وو، ويل کېدل او روحي تزکيه به يې ترې ترلاسه کوله (۲) او هم د دې چونکه هغه شاعران چې شعرونه يې د علي محمد دی شعر ته ورته دي، روښاني شاعران ګڼلای شو.

(٤) ميرزاخان انصاري

ميرزا خان انصاري د بايزيد روښان لمسی او د روښاني تصوف او لارې روښانونکی شاعر دی.

۲۵/۱ - د ميرزاخان ديوان:

د ميرزا خان انصاري ديوان درې برخې لري، د ده ديوان په لومړۍ برخه کې يوه اوږده الف نامه ده، بيا-

(۱): د دې صوفيانه حلقې په باب وګورئ: ادبي ستوري له ۱ - ۱۷ مخ پورې.

(۲): وګورئ: په همدې رساله کې د روښان د ليکنو او آثارو برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوللي (قصيدې) او ورپسې بدلې (غزلې) راغلې دي، د چاپي نسخې ټول پاڼې يې ۲۵۲ ټوټې دي (۱).

د ميرزاخان انصاري د ديوان نسخې د لندن، پېښور، کابل او په ځينو نورو کتابخانو کې شته. څو نسخې يې په برټش موزيم کې خوندي دي، دوې نسخې يې د پښتو ټولنې په کتابتون کې، يوه يې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې، يوه يې په کوټه کې د سيال کاکړ په کتابتون کې او يوه نيمګړې نسخه يې د ليکوالي په کتابتون کې ده او نورې نسخې يې هم په بېلو - بېلو کتابتونو کې شته. يوه نسخه يې چې د دوو نسخو له مخې ترتيب شوې ده پخوا په ۱۳۳۴ هـ ق کال د کندهاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د ديوان ميرزا احمد افغاني په نامه خپره شوې ده، او هم يې يوه نيمګړې نسخه هشتنغر خليل په پېښور کې خپره کړې ده او بيا يې نسبتاً بشپړ متن په ۱۳۵۴ هـ ش کال پښتو ټولنې د څو خطي نسخو تر مقابلې وروسته چاپ کړی دی. د ده د ديوان څو خوښونې د روسي ختيځ پوه ډورن په مجموعه کې هم خوندي دي (۲)، په چمن بې نظير (ګلشن روه) کې يې هم د وينا څو بېلګې راغلي دي (۳).

---

(۱) د دې نسخې د زياتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: د زېري د ۱۳۵۲ هـ ش کال په کلکيسون کې د ليکوالي مقاله.

(۲): وګورئ: د ډورن مجموعه «کريستوماتي» د ۱۸۴۷ ع کال چاپ ۲۵۴-۲۷۳ مخونه.

(۳): وګورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، د ليکوالي اثر، وروستۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میرزا خان انصاري په شعر کې هم د روښاني لاره او مسلک تشریح شوی دی او شعر ونه یې د ژبې له پلوه هم د ارزښت وړ دي .

(۵) ـ دولت لواڼی

دولت لواڼی د پښتو یو خوږ ژبی شاعر، د میاں روښان مرید او د دیوان خاوند دی ، اټکل کېږي چې د لسمې پېړۍ په دوهمه نیمایۍ کې به زېږېدلی وي .

۲۶/۱ ـ د دولت دیوان :

د دولت لواڼي نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، قصیدې ، دوه ایزې (مثنوي) او د شعر نور د ولونه پکې خوندي دي، او سره له دې چې شاعر ده ټولو ژرګنې عروضي اوزانو سم یې پاړکي - ویلي او موږ ته را پرې ایښي دي (۱) . د ده د دیوان یوه نسخه په برټش موزیم کې خوندي ده ، دوې نسخې یې د هند د رامپور په رضا لایبریري کې ، یوه یې په کابل او بله د غزني د البېروني په کتابتون کې ساتله کېږي (۲).

---

(۱) : د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لواڼي د دیوان سریزه ، د استاد رشاد لیکنه .

(۲) : د دې نسخو پته ما ته ګران ملګري ښاغلي هېوادمل زلمی له بېلو بېلو اخځونو څخه تر لاسه کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه نسخه یې د هند په لایبریري کې شته (۱) او چاپي نسخه یې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بایزید روښان د نهه سوال- سمینار په ویاړ زموږ لاس ته راورسېده.

دده شعر هم لکه د نورو روښاني ویناوالو غوندې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانولو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غوندې یو کتور او د پښتو شعر خوږ اثر دی.

دده دیوان پنځه او په درېیو دفترونو ویشل شوی دی، دی هم د نورو روښانیانو غوندې الف نامې لري او د شعر محتوی یې د نورو روښانیانو سره توپیر نه لري. د دولت نورې لیکنې تر اوسه نه دي پېژندل شوي او زموږ په لاس کې نشته.

(۶) - علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاری زوی او د حالنامې راغونډوونکی یو روښاني لیکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زیات شهرت لري، میرزاخان انصاري او دولت روښاني یې یادونه کړې او د خوږې وینا خاوند یې ګڼلی دی.

---

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵- ۶۶ مخونه.

۱/۲۷ - حالنامه :

په حالنامه کې بایزید روښان خپل حال لیکلی دی (موږ مخکې خبرې پرې وکړې) بیا دا کتاب د اورنګزېب په وخت کې دده یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوالونه یې پرې ورزیات کړل. د حالنامې په یوازینۍ نسخه باندې چې د علیګړ په پوهنتون کې ساتله کېږي لیکل شوي :

«حالنامهٔ میا روښان مشکل آسان از تألیف علوخان شینواری»

خو په سریزه کې یې مؤلف نوم علي محمد کندهاري دابابکر زی دی (۱).

ځینو اخځونو دا سهوي علي محمد د ارزاني ورور بللی دی، خو د ارزاني او ددې علي محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره بې باوره کوي او موږ مخکې خبرې پرې وکړې.

همداراز دا علي محمد مخلص د بایزید انصاري د کورنۍ مرید او خادم کېږي نه په خپله د بایزید، سره له دې چې علي محمد د بایزید د لارې او سنګر مل ؤ او کله چې روښان پیر ارزاني هند ته واستاوه نو علي محمد او ملا عمر چې د ارزاني ورونه وو، همدلته ورسره پاتې شول (۲). د حالنامې په سریزه کې — علي محمد په دې ډول لیکي :

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۳ هش کال، د وهمه ګڼه، د میا روښان حالنامه، د ښاغلي رښتین لیکنه.

(۲): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (دا اشروايي چې ارزاني له بایزید نه ولاړ، خو حالنامه وايي چې بایزید واستاوه).

(c) ketabton.com: The Digital Library

"الحمدلله حمداً کثیراً - بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابا بکر قندهاری مرید و خادم خاندان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز..."(۱)

د حالنامې میکرو فلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو اکیډمۍ ته راسپدلی او ښایي چې په سپړلو سره یې د روښانیانو په باب ډېرې مورې تاریکۍ هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علی محمد مخلص دېوان:

میرزا خان انصاري او دولت لواڼي د مخلص مخلصانه یادونه کوي او شاعري یې ستایي. د ده دېوان نسخې ډېرې کمیابې دي، یوه نسخه یې په برتانش موزیم کې په (۶۷۵۶) نومره خوندي ده(۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب له اخځونو (مأخذونو) څخه ښکاري چې د مخلص د دېوان کومه نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده یو نیم غزل یې تری راخیستی دی(۳).

۲۹/۳ - رساله:

دا یوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري د دې رسالې یوه خطي نسخه د بنګال ایشیاټک سوسایټۍ په کتابتون -

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، دوهمه ګڼه.

(۲): وګورئ: د برتانیا د خطي نسخو کتلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی:

و مخلص ته يې ځرګند په هر آوان کـه
مرګ، ژوندون، حشر، قيامت څومقامات ده (۱)

(۷) واصل روښاني

واصل يو بل نامتو روښاني شاعر دی چې په يوولسمه هجري پېړۍ کې يې ژوند کاوه او د حالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې، له ده سره وه او اټکل کېږي چې د ميا واصل روښاني او د دبستان مذاهب د مؤلف ليد نه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳هـ ق کال نه مخکې شوې ده (۲).

۱/۳۰ - د واصل پښتو ديوان:

د واصل د اشعارو بشپړ ديوان لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، خو د نورو روښاني شاعرانو د ديوانو په شان له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی ديوان درلود. د واصل يوازې يوه بولله او پنځلس غزلې د ملا اختر له بياض نه د استاد

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، ۱۱ - ۱۲ مخونه.
(۲) وګورئ: د واصل روښاني د څو شعرونو سريزه، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زیار ترلاسه شوی چې د خوشحال ملیا نو شعر ونصیحت نامه د روښان سمینار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې او د دواصل د دیوان یوه بشپړه نسخه ښاغلی هیوادمل د هند په رضا لایبرېرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هـ ق کال ملا عطاء الله لیکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۲/۳۱ - دواصل الفنامې :

د واصل دري الفنامې چې له الف نه تر یا پورې د مربع په بڼه ویلې شوې دي او په هر بند کې یو یو حرف عرفانې تفسیر لري د عبدالغني کاسي په جونګ کې خوندي دي چې د کاتب الحروف په سریزه او تصحیح د کابل پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۶۰ هـ ش کال د کابل مجلې خپره کړي دي .

۳/۳۲ - دواصل دري شعرونه :

پوهاند رشاد لیکي : د تاشکند په خطي کتابخانه کې د دیوان واصل په نامه یو کتاب خوندي دی، د دې دیوان شروع داسې شوې ده :

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا

ماسوی الله در نیاید در نظر اصلا مرا

د کتلاګ مؤلف ورته کښلي دي : « دا دیوه هندي شاعر –

---

(۱) : د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاړسي اشعارو مجموعه ده(۱) مونږ چې دې ته وګورو چې روښانيانو په څو ثبو ليکنې کولای شوې نو ويلای شو چې ښايي و اصل به د دې شعرونه هم ويلي وي، خو بيا هم څو دا نسخه و نه کتله شي نو پرېکړی حکم نشو کولای.

(۸) خواجه محمد روښاني

خواجه محمد يو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې يې يادونه شوې ده.

۳۳/۱ - د خواجه محمد شعرونه:

د حالنامې په ٤٠٩ مخ کې د خليفه خواجه محمد شعرونه راغلي دي، سره له دې چې د اشعارو کاتب غلط ليکلي خو بيا هم لوستل کېدای شي، ژبه يې کندهاري ده او د شعرونو بحر يې لنډ دی(۲).

ما ته يو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښايسته خان نومي کښلی دی، په دې جونګ کې د خواجه محمد په نامه پاړکي خوندي وو، دا شعرونه دوه ډوله وو، يو ډول يې په لنډ بحر کې په يوخاص

(۱): وګوره: د هندي شعرونو سريزه، ۱۶ مخ.

(۲): روښانيان يا د مغلو تاريکيان، ۱۱۶ مخ.

ډول لیکل شوی وو، چې دواړو ډولو بېلې - بېلې بڼې درلودې او دیوه شاعر نه ښکاره کېدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له دیوان سره تفاحص کړل نو ټول هلته وموندل شول. او س چې دا موضوع راښکاره کېږي نو فکر کوم چې دا خاص ډول شعرونه دي چې په لنډ بحر کې ویل شوي دي همدی خواجه محمد وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په دیوان ورګډ شوي دي او یا هم ځکه چې خواجه محمد بنګښ چې له د تصوف او سلوک د لارې لاروی ؤ، نو ښایي چې دی به د بایزید پیر روښان د کورنۍ مرید ؤ، دا خبره په دې هم پیاوړې کېږي چې بنګښ د بایزید روښان مخلصان وو او خصوصاً د ده دا یو بیت خو دا خبره لاپسې پیاوړې کوي:

پیر روښان د میان علی د میان پنجوشه

هسې پوړ ته پسې تللی دا نخشیر دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او د واړه داورنګ زیب په خوشحال کې لاړو ندې وو.

کریمداد (۹)

کریمداد د روښاني کورنۍ یا روښاني لارې یو تکړه غړی دی چې د دیوان تر لاسه کېدلو یې له موږ سره کي نه را ویوست، فکر کېده چې دی به د جلال الدین زوی کریمداد (چې د بایزید روښان لمسی دی) وي، خو په پاړسي کلام کې یې د «بنګښ» تخلص دی —

---

(۱) د خواجه محمد بنګښ دیوان، ۱۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دی خیال ماځی ورانه شـوې ده (۱).

۱/۳٤ - دکریمداد پښتو شعرونه:

دکریمداد روښانی دپښتو شعرونو نیمګړی دیوان تر لاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کیږي، له دې دیوانه دپښتو پښتو اکیډمۍ یوه نقل اخیستی او خپور کړی یې دی (۲).

د دیوان ... تونه پوره سپیڅلي او دانګار وي چې د ده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه نیمه خواشوې ده، ځکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو دیوانونه «ی» په ردیفو کې ډیرې غزلې خوندي کیږي.

دکریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه د نورو روښانیانو غوندې دکامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې ددین سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵ - دکریمداد پارسي وینا:

دکریمداد دپښتو دیوان په پای کې د ده پارسي وینا هـم ـ

---

(۱): دکریمداد دیوان سریزه،

(۲): دا دیوان دپښتو اکیډمۍ له خوا په ۱۹٦۳ کال په سلو مخو کې چیو شوی او په سریزه کې یې د ده په تړو ند او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): دتفصیل له پاره وګورئ: دکریمداد دیوان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي ده او ښايي چې پارسي وينا يې هم په تول نه وي تر لاسه شوې او له منځه تللې وي .

د کريمداد په دري شعرونو کې د ده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنگښي بللی خو ځرګنده نه ده چې د دې ديوان مصحح ښاغلي خيال بخاري ـ دا کلام يوازې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره مو ښتې راغلی ، د ده بولي او که بل کوم دليل هم لري .

په هر حال تر اوسه د ده وينا هم د ده بلله کښې ي او مونږ يې د کريمداد پارسي وينا بولو.

قادرداد روښانی (۱)

قادرداد هم يو روښانی شاعر او د خوږې وينا تښتن دی ، د ورکې وينا راپيدا کيدو او په څيړ ا د ب او «ورکه خزانه» کې يې خوندی کيدلو د ادب په نړۍ وپيژانده ، دی هم د روښان د کورنۍ غړی او د ده کودی ؤ (۱).

۱/۳۶ ـ دقادرداد شعرونه :

دقادرداد يو له وينا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې ، يوازې ـ

---

(۱) : دکوروع : ورکه خزانه ، ۳۹۴ ، ۳۹۵ ، ۳۹۶ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو پاړکي يې په ورکه خزانه کې راغلي دي ، شعر يې خوږ،
روان او د روښاني لارې روښانونکی دی او هم دده په شعر
کې د مينې سوې ترانې راغلي او پر روښاني ادب يې عشقي وينا
هم ورزياته کړې ده (۱) .

اورکزی (۱۱)

اورکزی هم د روښانيانو يو متأخر شاعر دی چې
د دوولسمې پېړۍ په دوهمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ، دده
وينا لومړی ځل د خيبر ادب او بيا ورکې خزانې خوندي کړې ده ،
اورکزی يې نوم نه ښکاري ، بريښي چې دی به په قام اورکزی
وو ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه وو ، په کوټه کې د
ښاغلي سيال کاکړ په کورني کتابتون کې د قابل اورکزي
په نامه يو ديوان خوندي دی چې د احمد شاه بابا په وخت کې يې
ژوند کاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره يې د ژوند
وخت يو دی نو کېدای شي چې قابل اورکزی هم د روښاني ـ

---

(۱) د ده د وينا او دده د پېژندګلوۍ له پاره وګورئ : خيبر ادب ، مراد
شينواری ، ۱۹۵۸ع کال ، له ۳۶ تر ۴۲ مخ پورې ، ورکه خزانه لومړی ټوک،
۱۹۶۰ع ، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴ـ۳۹۵ـ۳۹۶ مخونه .

(۲) : دا خبره ښاغلي سيال کاکړ راته کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اورکزی وي ، خو بیا هم دا خبره هله سپینیدی شي چې د قابل اورکزي دیوان ولوستل شي.

۱/۳۷ - داورکزی شعرونه :

اورکزی د دیوان خاوند شاعري ، خواږه عشقي شعرونه لري ، خو موږ ته یې د ګوتو په شمېر شعرونه لاس ته راغلي دي، زمونږ د روښانه لارې تګه لا روی او د روښان پیر کلک علاقمند دی ، وایي :

راځه د بایزید مسکین کړه په تقوی کې مې متین کړه
دعقبې د معاش فکر ، هم د ده په رهبری کړم

شیخ آدم روښاني (۱۲)

آدم د پښتو لرغوني دیوان لرونکی شاعر دی چې په یوولسمه هجري پېړۍ کې یې ژوند کړی او داشنغر په شاوخوا کې استیدلی دی ، داور نګ زیب دواکمنۍ په وخت کې یې ژوند کاوه او خواږه شعرونه یې ویلي دي.

۱/۳۸ - دآدم دیوان :

له آدم نه یو بشپړ دیوان پاتې دی چې نسخه یې ښکر تیاوی او لوبدیځ لري ، تر لاسه شوې پاڼې یې ۱۰۸ دی او تر لاسه شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وینا یې دوو نیمو زرو بیتونو ته رسېږي او وايي :

د دو بیت قلا به کړم پېښ د ړ ې و ړ ې
برکت مې په اوازکې د کامل شسته (۱)

(۱۴) میرخان روښاني

میرخان هم یو لرغونی روښاني شاعر دی چې میرزا-حنان د روښاني شاعرانو په ډله کې یادکړی دی او د دولت په دیوان کې یې یوې اوږدې قصیدې ځای نیولی دی.

۱/۳۹ - د میرخان دیوان :

د میرخان د دیوان یوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغني میرزایف سره وه چې تر اوسه سپړله شوې او خپره شوې نه ده (۲).

(۱) ادبي ستوري ، دلیکوال اثر ، دوهم ټوک ، ۱-۲۴ مخونه .

(۲) هغه اپورتني اثر ۲۵- ۲۸ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٤)

روښاني ډوله لیکنې

روښانیانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده، چې حتٰی د ده مخالفانو هم په دې لاره تللو ته ډېره نشوی کولای، اخوند درویزه ځان مجبور گڼاه چې لکه د بایزید روښان غوندې مسجع نثر و لیکي او زامنو او ملگرو خو یې پخپلو لیکنو کې حتٰی په هغه لاره هم پل ایښی چې د درویزه هغه د بایزید روښان د کفر دلیل گڼاه لکه وحدت الوجود چې د درویزه د زوی د کریمداد په وینا کې هم په ډېره کلکه تائید شوی او دا کار هم ثابتوي چې له روښانیانو سره د درویزه یانو مخالفت د دین او عقیدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د ښمنو په لمسه وُ.

له دې نه چې تېر شو د پخوانیو وینا والو ځینې داسې وینا وې هم شته چې ظاهر خو د روښان پیر او روښاني لارې یا دوره نه لري، خو د وینا الفاظ او معنٰی یې دا شاهدي ورکوي ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ا و ېناوال هم د روښاني روښانه لاري لاروي دي او ـ
دلته د خو هم د غسې و ېناوالو د وېناوو او ليکو يادونه کېږي .
نه اټکل کوم چې دا کسان هم روښانيان وو خو څرنګه چې د وېناوو
په ترلاسه شويو نمونو کې يې صراحت نشته نو ځکه پرېکړې
حکم نه پرې کوم او داوړدو او پلټنو څېړنو په هيله يې د دې
ليکنې پلمنه کې لنډ ياد را اخلم .

اخوند ميا داد (۱)

اخوند ميا داد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اټکل له مخې يې
په يوولسمه پېړۍ کې ژوند کاوه ، موږ په روښاني
شجره کې د بايزيد روښان يو لمسی چې د جلال الدين نوی دی،
د ميا داد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلارنۍ شجره کې د ده
يو د تره کړوسی هم ميا داد نومېږي .

۱/۴۰ـ د ميا داد شعرونه :

د ميا داد يو هغه شعر چې د عبدالغني کاسي له جونګ نه
زمالاس ته راغلی دی روښاني جوله لري او د خاصي صوفيانه
حلقي (چې مخکې ياده شوه) سره اړه لري ، همدارنګه د ده څو
شعرونه د ملا ښايسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په
ادبي ستورې کې خوندي کړي دي) قاضي عبدالحليم اثر د ـــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه ګڼلی او د اتمانزو یې ښود لی دی، د ده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰ هق کال نه را وروسته اټکل کړې ده(۱) زه له دې کبله چې د ده یو ټو لاسه شوی شعر د خاصې صوفیانه خلقې سره اړه لري اټکل کوم چې اخوند میاداد به روښانی شاعر و، د ده د دیوان یوه نسخه په کوټه کې د ښاغلی سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده(۲) نو کله چې دا نسخه وڅېړل شي امکان شته چې داسې ټکي تر لاسه شي چې د ده په روحانیت سربېره د ده روښانیت هم ترې تر کوتو شي.

شیخ فرید (۲)

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او د وینا یې نمونه ن ا پاتې دي،

۱/۴۱ - د شیخ فرید شعرونه:

د ده یو شعر ښاغلی اش په خپل تېرهېر شاعران کې خوندي کړی او له یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی، راخیستی دی.

څرنګه چې له یوې خوا په تېرهېر شاعران کې(۳) د ده

(۱): تېرهېر شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سیال کاکړ راته کړې ده.

(۳): تېرهېر شاعران، ۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي شعر د روښاني صوفيانه حلقې د شعرونو په چوکاټ کې ويل شوي او له بلې خوا په روښانيان د مغلو تاريکيان (۱) کې د شيخ فريد په نامه يو سړی د ميا روښان له مريد انو څخه ګڼل شوی نو ځکه اټکل کېږي چې د اشاعر به هم روښاني او د روښانيت د روښانه لارې لاروی وي.

(۳) اخوند مصري

۱/۴۲ - د اخوند مصري شعرونه:

د عبد الغني کاسي په جونګ کې د اخوند مصري يو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفيانه شاعرانه شعر و نو په چوکاټ کې ويل شوی او ما په ادبي سنو (ر) کړ (۲) کې خوندي کړی دی، د ده د اروښاني دوه له شعر هم ښيي چې اخوند مصري به هم روښاني شاعر وي.

(٤) آدين

۱/۴۳ - د آدين شعرونه:

د حاسي په جونګ کې د آدين په نامه هم د خاصې صوفيانه –

---

(۱): د روښانيان د مغلو تاريکيان ۱۵۳، مخ ۰ (۲): ادبي ستوري، ۱۲ - ۱۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حلقي یو شعر شته چې ما په ادبي ستوري کې خوندې کړی دی(۱)
فکر کېږي چې دا شاعر به هم د روښان د لارې تلونکی وُ .

آزاد (۵)

۱/٤٤ - د آزاد شعرونه :

د آزاد یو شعر چې د صوفیانه حلقې د شعرونو په خاص
چوکاټ کې ویل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې
را اخیستی (۲)، د شعر بڼه او د فکر د ولېږ د دواړه د دې استدلال
هوارول چې آزاد دې روښاني شاعر وي .

سعید (٦)

۱/٤٥ - د سعید شعرونه :

دولت روښاني شاعر په یو بیت کې د ارزاني ، میرزا ، او
مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه ور وسته د احمد او سعید
نومونه هم راوړي :

---

(۱) : وګورئ : ادبي ستوري ، ۱۵ مخ .

(۲) : همدا اثر ، ۱۷ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزانی، میرزا، مخلص، احمد، سعید دی (۱)
او د اسې چې احمد او سعید هم روښانی شاعران وو، خو
وینا یې چېرې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعید په نامه
یو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستوري کې د سعید-
خلیل په شعرو کې راوړی دی (۲) خو دده د شعر جوله او د
دولت شاعر دا پوره تنی بیت د دې اټکل ځای پیدا کوي
چې دا شعر د دې د هغه سعید وي او نه د پیر بکړ وسندوني
تر پیرا کېدو پورې په دې باب پیر بکړی حکم
نه کوم.

(۷) احمد

۱/۴٦ - د احمد شعرونه:

د دولت په پوره تنی بیت کې د احمد نوم هم شته، چې -
ښایي دا به هم روښانی شاعر وي، د وینا پته یې چېر ته
نه وه، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه یو شعر
خوندي دی او له بغې نه یې ښکاري چې دا شعر به د روښاني-

(۱): وګورئ: د دولت لواني دیوان.

(۲): وګورئ: ادبي ستوري، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي ، د دې شعر لوړي بيت دا سې دی :

جنت یې روغ کړه په زړګوټه چې پکې ناستې د جنتجوته

په هرحال د دې کسانو په باب پرېکړی حکم نه کوم ، د دوی وینا وې روښانې ډوله او دوی روښان ډوله ویناوال بولم او باوري یم چې د پښتو ادب د مینا سنو راتلو نکی ادبی هڅې او څېړنې به دا موضوع سبه روښا نه کړی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځلیک

۱ - خیر البیان د بایزید روښان، عکسی چاپ، کابل، دکابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش

۲ - خیر البیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکیډمی خپرونه، د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سریزه، ۱۹۶۷ ع.

۳ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه ۱۳۵۲ ش

۴ - دو اصل روښاني څو شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ ش.

۵ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بریخ دکتابخانې، اوس د پښتو ټولنې دکتابتون.

۶ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلی مخزن، دیکونګې دکتابخانې.

۷ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بیانات افغاني) «دوتوکه» دلیکونکی دکتابخانې.

۸ - مخزن، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، دکاکاخیل په سریزه، ۱۹۶۹ ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹ - د ارزاني د قلمي دیوان یو نقل، د پښتو د کتابخانې، ۳۱۸ مخه.

۱۰ - د ارزاني د نثر نقل، د استاد حبیبي د کتابتون.

۱۱ - دیوان میرزا هد افغاني په ۱۳۳۴ هـ ق کال کې د کندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ - د میرن احان د دیوان یوه نیمګړې قلمي نسخه، د لیکونکي کتابتون.

۱۳ - د میرزا خان انصاري دیوان، د هیېش خلیل چاپ، ۱۹۵۹ ع.

۱۴ - دیوان کریمداد، د پښتو اکېډمي خپرنه، د خیال بخاري په سریزه، ۱۹۶۴ ع.

۱۵ - تذکرة الابرار والاشرار، د اخوند درویزه، د نشراو اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۶۰ ع.

۱۶ - دیوان خواجه محمد بنګښ، د پښتو اکېډمۍ چاپ.

۱۷ - د ملا ښایسته خان قلمي جونګ، د لیکونکي کتابتون.

۱۸ - صراط التوحید، د ادارهٔ اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۵۲ ع.

۱۹ - د پښتو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د خطي کتابتون.

۲۰ - د روسي پوهان انتخابات، د میرزا د شرقي برخه، ۱۸۴۷ ع.

۲۱ - د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، د استاد حبیبي، ۱۳۴۲ ش کال.

۲۲ - د روښانیانو ملي نهضت، د اسلانوف، د ښېرولي محمد اکبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ - د پښتو ژبې زده کړې لارې، پښتو اکېډمي.

۲۴ - د پښتو ادبیاتو تاریخ، ښاغلی رښتین، د ادبیاتو پوهنځي ګستتنري چاپ.

۲۵ - تاریخ مختصر افغانستان، استاد حبیبي، دوهم ټوک، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ - روښانیان د مغلو تاریکیان، عبدالاکبر خان اکبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷ - روحانی رابطه او روحانی تړون، قاضی عبدالحلیم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ ع.

۲۸ - پښتانه د تاریخ په رڼا کې، سید بهادر شاه ظفر کاکاخیل پېښور.

۲۹ - افغانستان در مسیر تاریخ، میر غلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.

۳۰ - د پښتو ادب تاریخ، ښاغلی رښتین، کابل ۱۳۲۵ ش.

۳۱ - ورکه خزانه، همیش خلیل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ ع، پېښور.

۳۲ - ورکه خزانه، همیش خلیل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.

۳۳ - تېر هېر شاعران، قاضی عبدالحلیم اثر، ۱۹۶۳ ع پېښور.

۳۴ - د خیبر ادب، مراد شینواری، پېښور، ۱۹۵۷ ع.

۳۵ - پښتانه شعرا، لومړی ټوک، استاد حبیبی، ۱۳۲۰ ش، کابل.

۳۶ - ادبی ستوری، حبیب الله رفیع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ ش، کابل.

۳۷ - د پښتو ځینو خوالو تذکرې، حبیب الله رفیع، تاریخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش کابل.

۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړۍ گڼه، د ښاغلی رښتین مقاله.

۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکیډمی، لومړی کال، څلورمه گڼه
د حافظ عبدالقدوس قاسمی مقاله.

۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکیډمی، ۲ کال، څلورمه گڼه، د
ډاکتر محمد شفیع لاهوری د مقالې: (بایزید انصاری) پښتو ژباړه،
(د مولانا عبدالقدوس په وسیله).

۴۱ - آریانا مجله، ۲۸ کال، ۶ گڼه، دار و اښاد دوست محمد برېښ -
ند روښان د مکتب دیوه ناپېژندلی کتاب، تر سرلیک لاندې مقاله.

۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه، د لیکوال «د پښتو یوه
بې نومه قلمی مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٣ - هیواد، ۱۳٤٦ کال، نمری، د ښاغلی رښتین د قامی نسخی د پیژندګلوی مقاله.

٤٤ - د بریتانیا دکتابتونو د پښتو خطي نسخوکتلاک، لندن، ۱۹٦۵ع.

٤۵ - د اروا ښاد استاد پوهاند عبدالحی حبیبی یاد داشتونه.

٤٦ - د پیاوړی فولکلوریست او په پښتو مین لیکوال ښاغلی ولی محمد سیال کاکړ یاد داشتونه.

٤۷ - د ښاغلي زلمي هیواد مل یا د داشتونه.

٤۸ - دهند دکتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمی هیوادمل، ۱۳٦۳ ش.

٤۹ - ادبی ستوري، دوهم ټوک، ۱۳۵۹ ش، کابل.

۵۰ - خیر البیان، دحبیب الله رفیع په سریزه، دقاسم بنو چاپ، ۱۹۸۵ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library